

**ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈՎՀ ՇԻՐԱԶԻ «ՀԱՅՈՑ ԴԱՆԹԵԱԿԱՆԸ»
ՊՈԵՄՈՒՄ***

Անի Խաչատրյան

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին դաժան ճակատագիր էր վիճակված արևմտահայությանը: Երիտթուրքական կառավարության կիրառած քաղաքականության հետևանքով արևմտահայությունը կանգնեց ոչնչացման վտանգի առջև: Սկսվեցին զանգվածային տեղահանություններն ու կոտորածները Արևմտյան Հայաստանի տարբեր քաղաքներում և գյուղերում:

Անչափ ցավալի է, երբ մարդկության դեմ երբևէ իրականացված ամենազարհուրելի ու մասսայական ոճրագործությունը՝ հայոց ցեղասպանությունը, ամբողջ աշխարհում դեռևս լիովին ճանաչում չի գտել: Սակայն մեր ժողովրդի ապրած անանցանելի ողբերգությունը անշուշտ վկայված է ականատեսների հիշողություններում, պատմագիտական ուսումնասիրություններում ու գեղարվեստական պատումներում: Այս առումով առանձնահատուկ կարևորություն է ձեռք բերում ցեղասպանությունը համայն աշխարհին ներկայացնելու և դատապարտելու նպատակադրումով գրված Հ. Շիրազի «Հայոց դանթեականը» պոեմը, հեղինակի բնորոշմամբ՝ «Ողբամբունջ դատաստանամատյանը»:

«Հայաստանի ամեն մի լեռ, մի քարացած հայ է անմեռ» [1], - գրում է երիտասարդ բանաստեղծն իր մեծակտավ պոեմում: Բանաստեղծն այս երկի վրա աշխատել է շուրջ քառասուն տարի, մինչև իր կյանքի գրեթե վերջը: Խորհրդային տարիներին հնարավոր չէր իրականացնել գրքի ամբողջական հրատարակությունը, ուստի առաջին անգամ լույս է ընծայվել Բեյրութում 1965թ: Պոեմի հրատարակությունն ապահովել է Բեյրութի «Սևան» հրատարակչական տունը: Գիրքը բացվում է հետևյալ գնահատականով. «Հովհաննես Շիրազի այս քերթուածավեպը նվիրված է ապրիլյան եղեռնին: Այս քերթուածավեպը փոթորիկ մըն է, ապրիլյան փոթորիկ մը, որ կերգե հայոց տառապանքը քաշելով, մղկտալով, սոսավելով և ճառագայթելով»:[2]

Այս ճշմարիտ գնահատականին հաջորդում է զարմանքն այն պատճառով, թե «ինչու Հայաստանին մեջ չէ հրատարակված այս գործը և անոր ձեռագիրը ընկած է Թեհրան (Ալիք օրաթերթ), որն էլ կարտատպվի այստեղ... Համենայնդեպս հայ ընթերցողներուն համար «Հայոց Դանթեականեն» ընթերցումը պիտի ըլլա քիչ անգամ պատահող վայելք մը»:[3]

Ջարմանալու ոչինչ չկա: «Հայոց դանթեականի» հանդեպ Խորհրդային Հայաստանում ժխտողական անտարբերությունը Լենինյան գաղափարախոսության հետևանք էր, մի գաղափարախոսություն, որը բխում էր բոլշևիկյան թուրքամետության թունավոր կեղտաջրից: Ահա թե ինչու պոեմը Երևանում տպագրվեց մեծ բանաստեղծի մահվանից վեց տարի հետո՝ 1990թ.: Այն կաղապար, չափ ու ձև չհանդուրժող մի ստեղծագործություն է, ուր համաձուլված են իրականն ու տեսիլայինը: Մեր գրողներից շատերն են անդրադարձել եղեռնի թեմային, սակայն Հովհ. Շիրազի «Հայոց դանթեականը» առանձնանում է ոչ միայն ծավալով, այլև գեղարվեստական ինքնատիպությամբ: Այն մեծ

* Հոդվածն ընդունվել է 23.03.2015:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել բ.գ.դ., պրոֆեսոր Ս.Խանյանը:

բանաստեղծի հոգու ճիչն է, Երկիր մոլորակում ապրող ժողովուրդներին, ազգ ու ցեղերին ուղղված նրա արդար պահանջն ու աղերսը, նրա ահեղամռունչը: Բանաստեղծը դատապարտում է քար աշխարհին, ում աչքի առաջ արնաշաղախ յաթաղանով ոչնչացվեց քաղաքակիրթ մի ժողովրդի ստվար հատվածը:

Յուրաքանչյուր մարդ, որ ազգի էլ պատկանի, չի կարող առանց հուզվելու թերթել հայոց կոտորածների հավերժասուգին նվիրված այս դատաստանամատյանի էջերը՝ արյունոտված և արցունքաթաց:

Համաշխարհային տիրապետության ձգտող, Մեծ Թուրան ստեղծելու պանթուրքական ծրագրով տարված Թուրքիան ամեն կերպ ջանում է աշխարհին ապացուցելու, թե Արևմտյան Հայաստանի տեղաբնիկ միլիոնավոր հայերին ինքը չի կոտորել, նրանց հայրենիքն ինքը չի խլել: Այս ամենը կարող է հերքել միայն ուրիշի ունեցածը հավիշտակած թուրքը և իր բռնազավթումներն արդարացնել միմիայն իրեն բնորոշ ուրացումով:

Բասենում բռվված, Կարինում կիզված, Օլթիում մորթված, Տարնում ընկած, Քերաթում քերթված անմեղ հայերի Գողգոթան է պատկերված պոեմում:

Ստեղծագործության տարբեր գլուխներում ցնցող մանրամասներով բանաստեղծը ներկայացնում է թուրքերի կողմից իրագործված արևմտահայության ցեղասպանությունը: Սակայն, այս ամենով հանդերձ, բանաստեղծը չի կորցնում հավատն իր ժողովրդի գալիքի հանդեպ.

-Ոչ ոք չի կարող մեր ծուխը կտրել...
Թոնիրը կա դեռ,
Եվ այս մատյանի հարակայությանը
Կապրի հույսն անմեռ...[4]

«Հայոց դանթեականի» մասին առաջին խոսքն ասաց այն ժամանակ երիտասարդ գրականագետ Դ. Գասպարյանը: Նա գրել է. «Ժողովրդի պատմությունը որպես ճակատագրական պահ Շիրազի ստեղծագործության մեջ բեկվում է 1915թ. Մեծ եղեռնի պատկերի մեջ: Եղեռնը նա իրավացիորեն համարում է հողագնդի «մեղքերի մեղքը»: Չարենցի «Դանթեական առասպելից» հետո, որը ազգային կյանքի մղձավանջի ականատեսի դանթեականն էր, ծնվում էր Շիրազի «Հայոց դանթեականը» լայնաշունչ պոեմը, որն արդեն մեծ արհավիրքն ապրողի դանթեականն է»: [5]

Հ. Շիրազը եղեռնի ընդհանուր պատկերի վրա նկարագրում է նաև ըմբոստ հայ այրերի և կանանց սխրանքը, որն անգամ թուրք ոհմակին է ապշեցնում:

Բանաստեղծը ցավով նշում է, որ «օրոցքի դեմ գրոհի ելած զորքը» փորձում է մի ողջ ժողովուրդ մորթել իր բնօրրանում, ապա հնչեցնելով իր անհուն ատելությունը թուրք-զազանների դեմ բացականչում է. «Թե մարդը սա է՝ ես գայլ կդառնամ»:

Մեծ պոետն ընդգծում է, որ արդի աշխարհում եղեռնի ուրացումն ու մոռացումը նոր եղեռններ կծնեն: Ուստի բանաստեղծը «եղեռնասաստի վրեժարցով» ահագանգում է մարդկությանը, որ չմոռանան հայոց վշտի մասին, և չչարունակեն քար լռությանը մեղսակցել թուրք մարդասպաններին.

«Ես ողբերգում եմ ապրողաց համար, հայ վերապրողաց, որ ցույցի ելնեն, հոգեհանգիստը գոռան ընկողաց»:[6] Հովհ. Շիրազն անհամեմատելի է համարում հայոց վիշտը, նա չի կարողանում գտնել մի այնպիսի երկիր, ազգ, որի ապրած ցավի հետ համեմատելի լինի հայոց եղեռնը: Նա վկայակոչում է վերածնության դարաշրջանի իտալացի մեծ բանաստեղծ Դանթեին, ում նկարագրած դժոխքի հետ նույնիսկ չենք կարող համեմատել հայոց ողբերգությունը:

Պոեմում Շիրազը կերտել է Հին ու Նոր Հայաստանի խորհրդանշական պատկերը: Ամեն ինչ արված էր հայությանն իսպառ բնաջնջելու և նրա բնօրրանը վերջնականապես բռնազավթելու համար:

Ցեղասպանությունը համառորեն ուրացող Թուրքիան ցայսօր չի պատասխանում այն հարցին, թե ինչ եղան նախքան եղեռնը Օսմանյան կայսրության սահմաններում ապրած միլիոնավոր հայերը, որտե՞ղ են այսօր պատմական Հայաստանի Տարոն գավառն ու նրա Հացեկաց ու Խորոնք գյուղերը, ուր ծնվել են հայ գրերի հանձարեղ գյուտարար Մ. Մաշտոցն ու պատմահայր Մ. Խորենացին, ու՞ր է Վասպուրական աշխարհն իր Վանա ծովով, Աղթամարով...

Արևմտյան Հայաստանն ու Արևելյան Հայաստանի զգալի մասը բռնազավթել է Թուրքիան: Այս ամենը լկտիաբար հերքում է թուրք հանցագործը, և շարունակում իր վայրենի, գազանային վարքը: Սա է Թուրքիայի իրական դեմքը՝ քողարկված ժողովրդավարության կեղծ կարգախոսներով:

Հ. Շիրազը մերկացնում է թուրք կառավարիչների լկտի քաղաքականությունը և հույս հայտնում, որ պատմական ճշմարտությունը երբևէ հաղթանակելու է, թուրքական ոճրագործությունն ու կեղծիքը նույնիսկ դատապարտելու են ողջամիտ թուրքերը, սակայն Թուրքիան դեռևս ապավինում է իր զորեղ հովանավորներին, որոնք ճշմարտության փոխարեն առաջնորդվում են քաղաքական շահերով:

Հովհ. Շիրազի «Հայոց դանթեականը» պոեմը, ողբամատյան և դատաստանագիրք լինելով հանդերձ, ավարտվում է լուսավոր լավատեսությամբ:

Մարդկության քնած խիղճը, այնուամենայնիվ, արթնանում է թեկուզ ուշացումով, ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը նոր հուն է մտնում:

Այսօր արդեն որոշ տերություններ պետականորեն ճանաչել և դատապարտել են Հայոց ցեղասպանությունը:

Թուրք գամիռի բոլոր ժանիքները պիտի փշրվեն, երբ միավորվեն աշխարհի բարի կամքի տեր մարդիկ և պատասխան պահանջեն ոճրագործից ու նրան կանգնեցնեն ահեղ դատաստանի առաջ: Հովհ. Շիրազն ասում է. «Այն աչքերը, որոնք ոչ մի կաթիլ արցունք չեն թափել այլոց ցավերը տեսնելու, այն քար ու ապակյա աչքերը չպիտի ընկնեն այս մի գրքի ոչ մի էջի վրա, ես անիծում եմ նրանց, նոքա գետի գլխին լողացող թագերին են նման»: [7]

Մարդկությանը զգոնության կոչ է անում մեծ բանաստեղծը: Նա դատապարտում է ոչ միայն եվրոպական տերությունների երկդիմի քաղաքականությունը, այլև համայն աշխարհի քար լռությունը. «Երբ այրվում էր երկիրն իմ հայոց, այս քար աշխարհը մի ձայն չէր հանում»: Բազում ազգերի երջանիկ բանաստեղծներին է դիմում և պահանջում, որ աստղագի դառած՝ իջնեն և տեսնեն հայոց բանաստեղծների տառապանքներն ու ապրումները և ականատես լինեն, թե ինչպես է թուրքը մորթում հայ միտքը: Բայց այստեղ էլ Մեծն Շիրազը հուսախաբ եղավ.

Ինչպես է, որ դու՝ բանաստեղծդ մեծ,

Լռում ես, դո՛ւ, որ նժարն ես վշտի: [8]

Նույնիսկ բանաստեղծների գրիչներն են լռել, սառել են նրանց թանաքները, իսկ հայ բանաստեղծները ստեղծագործական երկունքի պահին մորթվեցին. հիշենք Ջոհրապին, Վարուժանին, Սիամանթոյին, Մեծն Կոմիտասին: Եվ ինչպես կարող է մի ազգ, ով այսքան կորուստներ է ունեցել, տարածքներ է կորցրել, մոռանա ու հաշտվի իրականության հետ, իրականություն, որը մոռանալը կնշանակի մոռանալ իր ես-ը, իր ինքնությունը, բայց չէ որ մենք հայ ենք և ընդունակ չենք մեր ես-ը խառնելու ուրիշներին: Հայաստանը մանուշակի հետ է համեմատում, որն ամեն մի պատահական քա-

մուց օրորվում է, և որին սատարող ձեռք է հարկավոր տրորելու փոխարեն: Տեսնելով, որ ոչ ոք չի լսում իրեն, հարմարվում է մենակությանը, խնդրում, որ գոնե զան լացով կիսելու «հայոց անկիսելիները», նույնիսկ դրանից էլ են հրաժարվում. «Ավաղ, մարդը լույս իր ցավն է զգում, Լույս իր ցավով է ցավում ամեն ցեղ»: [9]

Հովհ. Շիրազը «Հայոց դանթեականը» պոեմը գրել է սրտի արյունով, հոգու անամոք մորմոքով, յուրաքանչյուր նյարդով զգալով 1915-ի աննախադեպ ոճիրի սարսափը:

Ժողովրդական մեծ բանաստեղծը բյուրավոր անմեղ զոհերի սուգն է սգում պոեմում, չթաղված դիալեզների, խլված հողերի, գազանաբար հոշոտված իր ցեղի սուգը:

Նա վերստին քննադատում է մեծ տերություններին՝ անտարբեր պահվածքի պատճառով և դառնացած գրում. «Էլ ի՞նչ մեծություն, որ փոքրերին առավել էք փոքրացնում»:

Վշտակոծ պոետը դիմում է աշխարհի խղճին, սակայն աշխարհի խիղճը նույնպես քուն էր մտել: Վկայակոչելով միջազգային արժեքներ կերտող գիտության և մշակույթի մեծերին՝ «Հիտուսի վեդարներ հազած անհիտուս ազգերին» դատապարտում է վերստին և փաստում, որ «ամեն պղծանք ծնվում է շահից»: «Հայոց մեծ ըղձասացը» (Ս. Աղաբաբյան) դառնում է Հայոց Մեծ եղեռնի մեծ ողբասաց:

Բանաստեղծի երազանքը Մասիսներն ազատված տեսնելն է, որն այդպես էլ իրականություն չդարձավ, և մեծ հայրենասերը կյանքից հեռացավ այդ մեծ ցավը սրտում: Սակայն, նա հավատում է, որ կգա մի օր, որ կազատվեն գերի Մասիսներն ու ողջ Արևմտյան Հայաստանը:

Շեշտենք վերստին, որ այսուամենայնիվ, հանձարեղ գեղագետը մնում է աննահանջ լավատես՝ սերունդներին ավանդելով, որ կորուսյալ հայրենիքի ազատագրման ավետիսը շշուկով հայտնեն իրեն, որպեսզի ուրախությունից սիրտը չպայթի գերեզմանում: Հայրենիքի ողբերգությունը նրա անձնական ողբերգությունն է, նրա երակներում հոսում է վշտի արյունը և բառերն ասես արյունամած են... Բանաստեղծը հաճախ է իր ծննդյան թվականը համարում 1915-ը, իսկ ծննդյան օրը՝ ապրիլի 24-ը: Շիրազն իրեն համարում էր եղեռնագարկ ժողովրդի՝ 1915թ. ապրիլի 24-ի ողբերգությունից ծնված բանաստեղծ:

Հ. Շիրազի «Հայոց դանթեականը» փաստավավերագրական և գեղարվեստական հզոր կոթող է: Այն այսօրվա մեր սերնդի սեղանի գիրքը պիտի լինի: Նա պետք է կարդա, իմանա, բոցավառվի մեր պապերի վրեժով և լինի պահանջատեր: Արդար հատուցման, ցեղասպան ելուզակին պատժելու կոչով է ավարտվում պոեմը. ծովից ծով Հայաստանի փոխարեն Հ. Շիրազը պահանջում է ընդամենը.

- Ձեզ լինի, ազգեր, ծովից ծովն իմ հին, ազգեր չարաղետ,
Միայն թե թողեք համբուրվի Սևանն իր Վան քրոջ հետ: [10]

Բանաստեղծը դարավոր մեր թշնամու տիպիկ դիմագիծը ևս կերտել է վարպետ գրչով:

Թուրքը հայի հայրենիքը ստով ու կեղծիքով իրենն է համարում՝ հայոց Մասիսը վերանվանելով Ադրի Դաղ, Տիգրանակերտը՝ Դիարբեքիր և այլն:

Դիմելով աշխարհի մարդկանց, մեծ տերություններին՝ նա կոչ է անում «բացել խղճի դռները և արդար դատավոր լինել»: Յոթ հարյուր հազար խոշտանգված մտավորականների սուգն է հեծեծում: Պոեմում դատապարտվում է աշխարհի հզոր տերությունների հանցավոր լուռությունն ու շահադիտական քաղաքականությունը:

Մարտահրավեր է նետում Հ. Շիրազն Աստծուն, որ «չբռնեց ոճրագործի արյունոտ թաթը»: Նա, ներկայացնելով 1915-ի գեհեճը պարունակ առ պարունակ, այն իրավագիտորեն համարում է հողագնդի «մեղքերի մեղքը»:

Ակադեմիկոս Ս. Սարինյանը, անդրադարձնալով Հայոց ցեղասպանության այրող հարցին, նշում է. «Հայոց ցեղասպանությունը Թուրքիայում ապացույցի ենթակա հարց չէ: Այն միանգամայն հավաստի իրողություն է դարավոր բռնությունների, հալիչտակված պատմական Հայաստանի բնաշխարհից օտարված ազգային զանգվածների, միլիոնավոր զոհվածների անհերքելի վկայությամբ: Բայց որպես պատմական եղելություն, դա արժանի է խոր ու համակողմանի ուսումնասիրության, և դրա գիտական իմացությունն ուսանելի է ոչ միայն իրավական ու դիվանագիտական տեսակետից, այլև քաղաքակրթության, Արևելքի ու Արևմուտքի բախման, կրոնական մաքառումի, մարդաբանության, ցեղային հատկանիշի, սադիզմի հոգեբանության ճանաչման առումով: Առավել ևս, որ թուրքի ցեղային այդ ծրագիրը շարունակվում է գործել այսօր, ավելի կատարելագործված, ավելի ստոր ու ավելի ոճրագործ եղանակներով: Այս իմաստով հայոց ցեղասպանության խնդիրը պետք է քննել ներկա իրադարձությունների դիտակետից, իրերի տրամաբանության մեջ հայտնաբերելու պատմության փորձը»: [11]

Ցեղասպանության այրող ցավը աշխարհում կինչի այնքան ժամանակ, մինչև քաղաքակիրթ ազգերը գիտակցեն այն դատապարտելու անհրաժեշտությունը: Այս առումով Հովի. Շիրազի «Հայոց դանթեականը» պոեմը արդարացի մի կոչ է՝ ուղղված առաջադեմ մարդկությանը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Շիրազ Հ., «Հայոց դանթեականը», Եր., 1991, էջ 5:
2. Շիրազ Հ., «Հայոց դանթեականը», Պեյրուբ, 1965, էջ 3:
3. Նույն տեղում, էջ 3:
4. Շիրազ Հ., «Հայոց դանթեականը», 1991, էջ 98:
5. Գասպարյան Դ., «Պոեզիան և կյանքի ճշմարտությունը», Եր., 1990, էջ 301:
6. Շիրազ Հ. «Հայոց Դանթեականը», 1991, էջ 5:
7. Նույն տեղում, էջ 128:
8. Նույն տեղում, էջ 117:
9. Նույն տեղում, էջ 226:
10. Նույն տեղում, էջ 332:
11. Սարինյան Ս., «Հայոց գրականության երկու դարը», գիրք 4, Եր., 2004, էջ 330

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Ցեղասպանությունը Հովի. Շիրազի «Հայոց դանթեականը» պոեմում Անի խաչատրյան

Հոդվածում արտացոլված են 1915թ. հայոց ցեղասպանության դեպքերը, որոնք իրենց ցավոտ արձագանքն են գտել Հովի. Շիրազի «Հայոց Դանթեականում»: Պոեմը մինչև այսօր չի ենթարկվել գրականագիտական լուրջ ուսումնասիրության: Այն պատմագեղարվեստական հուշարձան է՝ նվիրված 1915թ. ցեղասպանությանը զոհ դարձած արևմտահայերի հավերժասուգին: Այստեղ մեծ բանաստեղծը «եղեռնասաստի վրեժաբոցով» ահագանգում է աշխարհին, որ չմոռանա հայոց վշտի մասին, որ դատավոր

լինի այս ողբերգության և չջարունակի քար լռությամբ մեղսակցել թուրք մարդասպանների: Ամբողջ մեկ հատոր կազմող պոեմում հայոց արդար դատի պահանջն է հնչեցնում:

Բանալի բառեր՝ Արևմտյան Հայաստան, ցեղասպանություն, Հայոց դանթեական, ողբասաց, եղեռնագարկ, մեղքերի մեղք, Հովհ. Շիրազ, խղճի դուռ:

РЕЗЮМЕ

Геноцид в поэме Ов. Шираза «Айоц Дантеакан» Ани Хачатрян

В статье отражены события геноцида армян 1915, оставившие свой болезненный след в произведении Ованеса Шираза “Айоц Дантеакан”. До сегодняшнего дня поэма не была серьезно изучена. Это художественно-исторический памятник вечному трауру по жертвам геноцида в Западной Армении. Здесь великий поэт “пламенем мести за геноцид” предупреждает мир не забывать о горе армян, осудить эту трагедию и не пособничать турецким убийцам глухим молчанием. В поэме, составляющей объемом целый том, автор озвучивает требование армян о справедливом суде.

Ключевые слова: Западная Армения, геноцид, «Айоц Дантеакан», горестный вопль, удар геноцида, грех грехов, Ов. Шираз, ворота совести.

SUMMARY

The Genocide in the poem «Hayots Danteakan» by Hovh. Shiraz Ani Khachatryan

The article dwells upon the events of genocide of Armenians in 1915 which left the painful trace in the work "Hayots Danteakan" by Hovhanness Shiraz. The poem wasn't seriously studied up to the day. It is an artistic and historical monument to the eternal mourning for the victims of genocide in the Western Armenia. Here the great poet by the “revenge flame for genocide” warns the world not to forget about a grief of the Armenians, to condemn this tragedy and not to assist the Turkish murderers with deaf silence. In the poem, which takes a whole volume, the author sounds the requirement of Armenians for a fair trial.

Keywords: Western Armenia, genocide, "Hayots Danteakan" scream of sorrow, the hit of genocide, the sin of all sins, Hovh. Shiraz, gates of conscious.